

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Степан Макарчук

ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Львів. — Світ. — 1999. — 351 с.

Курс джерелознавства на історичних факультетах вищих закладів освіти закладає фундамент формування у майбутніх фахівців високої професійної культури, поважного і відповідального ставлення до основи основ їхньої діяльності — праці з історичними джерелами. Найсерйозніші прорахунки, які припускають історики в своїй практичній роботі, пов'язані, як правило, з невмінням кваліфіковано, на сучасному рівні працювати з джерелами, з ігноруванням, недооцінкою або, навпаки, переоцінкою значення певних груп джерел.

На жаль, проблеми джерелознавчої підготовки істориків до останнього часу продовжують залишатися на другому плані у вищій школі. Якщо за останні 10 років в Україні створено понад 100 посібників та підручників з історії України, то з джерелознавства за цей же час вийшов, по суті, один ґрунтовний посібник. Ми маємо на увазі курс лекцій про писемні джерела з історії України, підготовлений професором Львівського національного університету імені І. Франка С. А. Макарчуком. Не дивно, що книга відразу ж викликала інтерес науково-педагогічної громадськості, стала об'єктом ділового обговорення на історичних кафедрах університетів. Це, до речі, зумовлює специфіку і нашого огляду щойно видрукованої книги: важливо не лише об'єктивно оцінити її, але й висловити свої думки з деяких не вирішених досі проблем історичного джерелознавства.

Головна позитивна риса рецензованої праці — це виключна ретельність автора у відборі писемних джерел для аналізу. З величезної кількості і багатьох різновидів історичних джерел, що нагромадилися за багатомісячну історію України, автор акцентує увагу саме на тих, які дають можли-

вість майбутньому історичу досягнути всю багатоваріантність та багатоколірність джерельної бази історії нашої Батьківщини.

Аналізуючи посібник С. Макарчука, мимоволі порівнюєш його з подібними виданнями радянських часів. Попередній посібник з джерелознавства історії України вийшов 14 років тому в принципово інших умовах, що наклало ідеологічний відбиток на його зміст¹. Головна відмінна риса нового дослідження з джерелознавства історії України в тому, що його автор відійшов від партійно-класових стереотипів, за якими велика кількість джерел свідомо ігнорувалася або спотворювалася. У книзі С. Макарчука проаналізовані, зокрема, такі замовчувані раніше джерела, як агіографічна література, документи ряду українських партій, зокрема націоналістичних, акти Української Народної Республіки і Української держави гетьмана П. Скоропадського та ін.

Позитивної оцінки заслугоує і спроба автора врахувати специфіку читання курсу в західному регіоні України — у Львівському університеті. В посібнику зроблений наголос на матеріалах місцевого походження, які мають загальноукраїнське значення, але до останнього часу слабо залучалися для аналізу в курсах джерелознавства. Причому використання нових видів джерел зроблено професійно грамотно, не на шкоду аналізу всіх інших документів. Вдало, зокрема, проаналізовані в книзі маловідомі широкому колу фахівців дані про різновиди законодавчих актів і договірної документації Австрії (с. 175—181).

С. Макарчук виходить з того, що справа не лише в розширенні кола джерел, які стали об'єктом наукового аналізу. Від попередніх посібників з джерелознавства його книга вигідно відрізняється і новими методологічними підходами. Якщо радянські посібники з джерелознавства історії України були побудовані за формаційною ознакою, то С. Макарчук відмовився від беззастережного додержання цього принципу. Це цілком виправдано, оскільки виникнення багатьох історичних джерел з історії України прямо не пов'язане з певними формаціями. Хоча, звичайно, це не означає, що можна ігнорувати вплив соціально-економічних факторів на появу та функціонування певних груп джерел.

Книга С. Макарчука побудована за оригінальною структурою: вона являє собою курс, що складається з 19 лекцій, в кожній з яких розкривається від трьох до п'яти питань. Обраний принцип побудови книги має свої плюси і мінуси. Перед автором, який обрав таку структуру, постала необхідність безліч джерел вкласти саме в ту кількість лекцій, які передбачені навчальною програмою Львівського університету. Причому найбільш важким завданням виявилось розділити різні види джерел таким чином, щоб основні з них не були забуті. Ця робота занадто складна і тому деяких недоліків уникнути не вдалося.

Почнемо з того, що, відмовившись від формаційного підходу до висвітлення джерел, автор чітко не сформулював свій принцип їх класифікації. У книзі відсутній єдиний принцип поділу матеріалу: різні лекції побудовані за хронологічними, видовими або хронологічно-видовими принципами. Такий різнобій позначився на глибині аналізу деяких видів джерел. Наприклад, сучасні літературно-публіцистичні твори не згадуються в книзі, хоча публіцистичній літературі більш ранніх часів присвячено кілька параграфів у трьох лекціях. Джерела з історії суверенної України обмежені лише законодавчими актами. Деяким видам, наприклад масовим джерелам, діловодчій документації та іншим, приділено менше уваги, ніж вони того заслуговують. Звичайно, позначився обмежений обсяг книги, "прокрустове ложе" 19 лекцій. Однак у книзі чимало матеріалів, які можна було б і не вмішувати. Маємо на увазі, наприклад, дані з історії держав-

них установ (с. 165—170), відомості про історичні твори як джерело (с. 77, 135), котрі висвітлюються на історичних факультетах в інших курсах. Більш стисло можна було б викласти матеріал про окремі широковідомі джерела, наприклад “Слово о полку Ігоревім” (с. 112—116).

У книзі деякі питання викладені фрагментарно. Це стосується, наприклад, археографії. Мимоволі виникає запитання: наскільки виправдано залучати з історії археографії лише окремі сторінки, обминаючи інші, часом і більш важливі? Ми уникаємо однозначної відповіді, але над цим варто подумати.

Схематичність відчувається у висвітленні і деяких інших питань. Наприклад, виклад матеріалу про основні сховища історичних джерел зведений у книзі до коротких довідок про центральні історичні архіви України, хоча історію нашої країни не можна ефективно вивчати без звернення до історичних архівів Литви, Польщі, Росії, Туреччини та деяких інших країн, до складу яких свого часу входили українські землі. Побіжне нагадування про деякі з цих архівів (с. 85) лише зайвий раз доводить, що без розгляду зарубіжної архівної України не можна обійтися.

Окремо слід сказати про висвітлення в курсі лекцій С. Макарчука теоретичних проблем джерелознавства. Власне кажучи, вони розглядаються лише в одній лекції, присвяченій предмету джерелознавства, класифікації джерел, занадто стислим є параграф “Деякі принципи роботи дослідника над джерелами” (с. 11—16). Тут досить побіжно говориться про дотримання істориком принципів об’єктивності, комплексності та історизму в роботі з джерелами. Доцільно було б хоч коротко торкнутися структури джерелознавчого дослідження, деяких проблем методики джерелознавчої критики, які активно обговорюються вченими багатьох країн світу. Звичайно, ми розуміємо, що для докладного висвітлення цих тем потрібен спеціальний підручник з теорії та методики джерелознавства. В зв’язку з цим гостро постає проблема створення принципово нового вітчизняного підручника з історичного джерелознавства, в якому огляду усіх видів джерел з історії України передував би виклад цілого комплексу теоретичних та методичних проблем джерелознавства. Наявність в українському джерелознавстві міцних традицій розробки проблем теоретичного джерелознавства (праці М. Я. Варшавчика, М. П. Ковальського, В. І. Стрельського та ін.) робить завдання створення такого підручника цілком реальним.

Повертаючись до рецензованого курсу лекцій, хочемо зазначити, що в одній книзі вирішити і висвітлити всі проблеми вітчизняного джерелознавства, які нагромадилися за десятиріччя, просто неможливо. Тому щира дяка С. Макарчуку за зроблений ним прорив у висвітленні проблем писемних джерел з історії України. Викладачі і студенти одержали ґрунтовний посібник, котрий допоможе глибше осмислити джерельну базу з української історії.

¹ Довгопол В. М., Литвиненко М. А., Лях Р. Д. Джерелознавство історії Української РСР. — К., 1986.

Я. С. КАЛАКУРА (Київ), Б. І. КОРОЛЬОВ (Київ)